

УДК 330.101.8

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-5.5>

Дідух С.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки промисловості,
Одеська національна академія харчових технологій

ОГЛЯД ІСНУЮЧИХ КОНЦЕПЦІЙ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У статті дано аналіз сутності терміну «інклюзія», історії його походження та проведено стислий огляд наукових поглядів щодо сутності, цілей та інструментарію впровадження системи інклюзивного розвитку. Визначено ключові засадничі принципи концепції інклюзивного розвитку: включеність, справедливість, рівність, довіра, безбар'єрність, всеосяжність та ініціативність. Проведено декомпозицію цілей інклюзивного розвитку економічних систем, які мають бути узгодженими, комплексними та мати на меті створення глобальної суспільної інклюзії і забезпечення добробуту індивідуума. Наголошено на дискусійній ролі держави у забезпеченні інклюзивного розвитку економічних систем – у відповідності до цього запропоновано виділяти патерналістську та ринкову моделі інклюзивного розвитку та визначено чотири підходи до впровадження системи інклюзивного розвитку у відповідності до стратегічних цілей, інструментів та засобів забезпечення: державо-центричний, соціалістично-орієнтований, інфраструктурний та підприємницький.

Ключові слова: інклюзія, сталий розвиток, інклюзивний розвиток, модель інклюзивного розвитку, декомпозиція цілей інклюзивного розвитку.

OVERVIEW OF EXISTING CONCEPTS OF INCLUSIVE DEVELOPMENT OF ECONOMIC SYSTEMS

Didukh Serhii

Odessa National Academy of Food Technologies

The article analyzes the essence of the term "inclusion" and the history of its origin. A brief overview of scientific views on the nature, goals and tools of implementing an inclusive development system is presented. The key fundamental principles of the concept of inclusive development are identified: inclusion, justice, equality, trust, barrier-freeness, inclusiveness and initiative. The goals of inclusive development of economic systems have been decomposed, which should be coordinated, comprehensive and aimed at creating global social integration and ensuring the well-being of the individual. The strategic goals of inclusive development of economic systems are grouped in the following areas: ensuring economic development, welfare, development of communities and territories, elimination of inequality, development of man and his potential, as well as involving the population in active economic activity. Emphasis is placed on the debating role of the state in ensuring the inclusive development of economic systems - in accordance with this, it is proposed to distinguish between paternalistic

and market models of inclusive development. It is shown that the differences between them are based on different scenarios of behavior of government agencies, citizens and other participants in public relations. It is substantiated that the paternalistic model of inclusive development can be a transitional stage from the extractive model to the market model of inclusive development. It is proposed to distinguish four approaches to the implementation of the system of inclusive development in accordance with the strategic goals, tools and means of support: state-centric, socialist-oriented, infrastructural and entrepreneurial. At the same time, state-centric and socialist-oriented approaches are attributed to the paternalistic model of inclusive development, and infrastructural and entrepreneurial – to the market model. Emphasis is placed on the need to introduce a market model of inclusive development, as a more appropriate essence of inclusiveness using infrastructure and business approaches.

Keywords: inclusion, sustainable development, inclusive development, model of inclusive development, decomposition of inclusive development goals.

Постановка проблеми. Необхідність удосконалення існуючої моделі розвитку суспільства перебуває у полі зору науковців та суспільних діячів усього світу. Дискусії точаться щодо стратегії та тактики подібних трансформацій, однак загальноновизнаним є факт того, що світу необхідні зміни – не можна і далі поєднувати фокусування на істотних темпах економічного зростання та сприймати як належне стабільно високі показники бідності, відсутності елементарних благ для широких верств населення, а також посилення нерівності.

Серед концепцій модернізації суспільних відносин останнім часом набула поширення теорія інклюзивного розвитку. Актуальним науковим питанням є систематизація існуючих наукових поглядів на дану концепцію задля подальшого переведення її із суто теоретичної в практичну прикладну площину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти формування та забезпечення інклюзивного розвитку представлені у наукових роботах таких вчених як: Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон [5], Дж. Подеста, Т. А.В. Базилук та О. Жулин, І.М. Бобух та С.М. Щегель, О.Г. Вдовічена [9], П.С. Єщенко, А. Жуковська, Т.О. Зінчук, О.І. Павлов, О.Д. Прогнімак [7], В.А. Самофатова, Л.І. Федулова [8] та інших. Науковці визначають недоліки існуючої моделі економічного зростання та необхідність застосування інклюзивних принципів розвитку. Однак подальшого дослідження потребує систематизація наукових поглядів щодо сутності концепції інклюзивного розвитку та практичних моделей її впровадження.

Постановка завдання. Метою роботи є огляд та систематизація існуючих концепцій інклюзивного розвитку економічних систем, а також декомпозиція його цілей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблематика забезпечення економічного розвитку та підвищення добробуту людей завжди знаходилась у центрі уваги суспільства. З огляду на це концепція інклюзивного розвитку не є революційним напрямом економічної науки, а скоріше еволюційним продовженням вчень фон Хайека, М. Вебера, В. Вернадського, концепцій сталого розвитку, зеленої економіки та інших.

Основи для теорії інклюзивного розвитку формує саме концепція сталого розвитку, яка ґрунтується на п'яти головних принципах [1]:

- поєднання збереження природи і розвитку суспільства;
- задоволення основних потреб людини;
- досягнення рівності та соціальної справедливості;
- забезпечення соціального самовизначення та культурного різноманіття;

– підтримання цілісної екосистеми.

Інклюзія опинилась у центрі уваги громадського та наукового середовища у другій половині 90-х років 20 століття, коли стало зрозуміло, що економічне зростання не завжди позитивно та пропорційно впливає на підвищення добробуту населення та зниження нерівності. Постала потреба у новому підході до розвитку, який би забезпечив необхідні позитивні зміни рівня життя населення по всьому світі.

Ключові положення концепції інклюзивного розвитку були викладені Комісією з росту та розвитку під керівництвом лауреата Нобелівської премії М. Спенса (Michael Spence) у 2008 р., а потім опубліковані у дослідженні «Звіт про зростання. Стратегії зростання та інклюзивного розвитку» («The growth report. Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development») [2].

Етимологія визначення походить від англійського слова «inclusion» – включення, залучення. Для української мови слово «інклюзія» є новим, запозиченим, тому відсутнє у класичних словниках. За визначенням словника української мови Словник.ua «Інклюзія – процес збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі, і насамперед, тих, що мають труднощі у фізичному розвитку» [3].

Уперше термін «інклюзія» було використано для визначення процесу залучення до певних соціальних процесів в 1970-х роках у США. Цим терміном насамперед описували соціальну інклюзію – збільшення ступеня участі всіх громадян, які сприймаються суспільством як окремі індивідуальності, у соціумі.

Термін «інклюзія» введено у широкий міжнародний в обіг з 1994 року у контексті проголошення принципу інклюзивної освіти, «який передбачає не тільки активне включення і участь дітей з психофізичним порушеннями в загальноосвітньому просторі, але й перебудову всього процесу масової освіти як системи для забезпечення освітніх потреб всіх дітей» [4].

Сутність терміна «інклюзія» є близьким до поняття «інтеграція». Однак, якщо інтеграція відображає процес широкого залучення суб'єктів до певного процесу, то інклюзія передбачає пристосування об'єктів, їх сутності та структури до потреб усіх членів суспільства.

Таким чином, у широкому значенні термін «інклюзія» використовується для опису процесу залучення широкого кола громадян до певного процесу шляхом удосконалення самого процесу, об'єкту чи системи об'єктів. Поступово термін «інклюзія» почав використовуватись для більш широкого кола проблем.

Дж. Робінсон і Д. Айсеомглу дають таке визначення: «inclusive – це залучення до процесу усіх, без відмінностей і обмежень» [5]. На нашу думку, саме

таке визначення є найбільш простим і водночас найбільш повно відображає природу інклюзивності.

З. Дарвас і В. Вольф визначають інклюзивне зростання як «економічне зростання, яке створює можливість для всіх прошарків населення й більш справедливо розподіляє в суспільстві переваги від збільшеного добробуту як у грошовому, так і в негрошовому вираженні [6, с. 10].

О.Д. Прогнімак вказує, що «інклюзія – це збільшення ступеню участі усіх громадян соціуму у процесі економічного зростання і справедливий розподіл його результатів» [7].

На думку Федулової «інклюзивність полягає в необхідності посилення залучення до вирішення проблем розвитку усіх верств населення, а також зростання залученості до розвитку усіх територій» [8].

Концепцію інклюзивного розвитку прямо чи опосередковано покладено в основу стратегій та програм ефективного збалансованого розвитку багатьох провідних міжнародних організацій: Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), Програми розвитку ООН, Міжнародного валютного фонду, Світового банку, ОЕСР, Європейської комісії та інших.

Проблематика інклюзивного розвитку вийшла за межі суто наукового, теоретичного дискурсу та розглядається у практичній площині у вигляді програм, стратегій, нормативних документів на державному рівні.

У роботі О.Г. Вдовічени вказано, що «інклюзивний розвиток можна розглядати як розвиток, якому притаманна багатовимірність в межах середовища, сформованого державою, суспільством та бізнесом, інтеграція і взаємодія яких створює пов'язані між собою інститути, діяльність яких орієнтована на довгострокову перспективу, забезпечення збалансованого розподілу матеріальних і нематеріальних благ між членами соціуму, враховуючи потреби майбутніх поколінь» [9].

Таким чином, концепція інклюзивного сталого розвитку (inclusive sustainable growth) сформувалась як більш широка парадигма щодо зростання та розвитку, як протипага підходу до економічного зростання як самоцілі людства. Трансформація парадигми розвитку суспільства об'єктивно обумовлена в умовах транспарентності досягненням екстремумів добробуту та споживання в одних регіонах та секторах суспільства при зростанні нерівності та бідності в інших. Тому трансформація парадигми розвитку суспільства має глобальний характер та охоплює усі сфери.

Ключові засадничі принципи концепції інклюзивного розвитку є такими: включеність, справедливість, рівність, довіра, безбар'єрність, всеосяжність та ініціативність.

Підвищення інклюзивності економічних систем є необхідною умовою забезпечення їх сталого та гармонійного розвитку на основі залучення людського капіталу на умовах співучасті у розподілі результатів економічного зростання. Базисом для коректної побудови ефективною системи інклюзивного розвитку є уточнення її цілей, які подекуди мають суперечливий характер щодо необхідності забезпечення економічного росту чи розподілу накопиченого добробуту на основі соціалістичних принципів, концентрації на добробуті особистості чи формуванні засад інклюзивного розвитку економічних систем.

Інклюзивний економічний розвиток є важливою складовою частиною побудови інклюзивного суспільства. Відповідно цілі системи інклюзивного розвитку мають бути узгоджені із стратегічними задачами створення глобальної суспільної інклюзії. При цьому стратегічні цілі інклюзивного розвитку визначаються в науковій літературі досить одноставно: подолання бідності, нерівності, залучення широких верств населення до економічної діяльності та участі у розподілі суспільних благ. Однак в рамках цього тактичні цілі, інструментарій та роль різних інститутів у досягненні інклюзивності визначена недостатнього, відсутня єдність щодо цього питання. Декомпозицію цілей інклюзивного розвитку економічних систем представлено на рис. 1.

Ефективна система інклюзивного розвитку має ставити на меті досягнення комплексу цілей, які не є суперечливими. Відповідно забезпечення добробуту індивідуума має бути кінцевим результатом впровадження інклюзивних економічних систем, в яких взаємодія суб'єктів економічного господарювання відбувається у відповідності до принципів інклюзивного розвитку та гармонійного поєднання інтересів у ланцюгу держава-регіони-громади-бізнес-особистість.

Дискусійною є роль держави у забезпеченні інклюзивного розвитку економічних систем. З одного боку у роботі Д. Айсеоглу і Дж. Робінсона [5] показано, що занадто сильна роль держави призводить до створення екстрактивних інститутів та бар'єрів, які перешкоджають вільному розвитку громадян і бізнесу. З іншого боку, соціалістичний вектор трансформації концепції інклюзивного розвитку із посиленням акцентом на необхідності забезпечення у першу чергу потреб соціально незахищених груп населення призводить до підвищення важливості інструментів державного регулювання щодо перерозподілу грошових потоків від багатих до бідних.

У відповідності до цього на нашу думку необхідно виділити декілька можливих моделей інклюзивного розвитку:

– патерналістська модель інклюзивного розвитку – базується на забезпеченні добробуту широких верств населення шляхом перерозподілу державою суспільних благ у відповідності до уявлень щодо потреб та інтересів громадян;

– ринкова модель інклюзивного розвитку полягає у забезпеченні добробуту широких верств населення шляхом гарантування рівних прав, справедливості у розподілі суспільних благ, створенні та підтримці інклюзивної інфраструктури, забезпеченні соціального захисту та умов для активної економічної діяльності.

Головна відмінність цих моделей полягає у ролі держави та громадян. При патерналістській моделі інклюзивного розвитку держава самостійно та на свій розсуд проводить політику щодо перерозподілу суспільних благ від більш заможних до бідних, а громадяни виступають реципієнтами державної допомоги. При ринковій моделі інклюзивного розвитку держава, усвідомлюючи потреби різних верств населення створює та гарантує умови для результативної праці для широких верств населення, а громадяни виступають проактивними учасниками суспільного та економічного життя. Відмінності різних моделей розвитку показані у табл. 1.

Рис. 1. Декомпозиція цілей інклюзивного розвитку економічних систем

Таблиця 1

Відмінності різних моделей розвитку

Учасники	Екстрактивна модель	Патерналістська модель інклюзивного розвитку	Ринкова модель інклюзивного розвитку
Держава	Забезпечення добробуту еліт	Забезпечення добробуту широких верств населення шляхом перерозподілу суспільних благ	Забезпечення добробуту широких верств населення шляхом гарантування рівних прав, справедливості у розподілі суспільних благ, створення та підтримка інклюзивної інфраструктури, забезпечення соціального захисту
Суспільні блага	Сконцентровані в розпорядженні еліт	Розподілені за допомогою державного регулювання – від еліт до громадян	Розподілені достатньо рівномірно між різними верствами населення внаслідок дії інклюзивних ринкових механізмів
Податкова політика	Централізована репресивна податкова політика	Централізована стимулююча податкова політика	Децентралізована стимулююча податкова політика
Громадяни	Ресурс для реалізації економічних та політичних інтересів еліт	Реципієнти державної допомоги, яка розподіляється відповідно до «потреб» на розгляд держави у вигляді субсидій, виплат	Проактивні учасники суспільного та економічного життя, платники податків та учасники розподілу результатів суспільної праці

Домінування державного регулювання при впровадженні інклюзивних підходів, акцентування на податкових та розподільчих механізмах суперечить сутності поняття «інклюзивність» та містить певні загрози, оскільки ефективність державного управління економічними системами є недостатньою через високий рівень корупції державного апарату, дефіцит ефективних кваліфікованих кадрів. Патерналістська модель інклюзивного розвитку, на нашу думку, може бути перехідним етапом від екстрактивної моделі до ринкової моделі інклюзивного розвитку.

На нашу думку, доцільно виділити декілька ключових підходів щодо стратегічних цілей, інструментів та засобів забезпечення інклюзивного розвитку:

1. Державоцентричний підхід, коли інклюзивність розглядається в першу чергу з точки зору держави та її інтересів з огляду на необхідність перерозподілу грошових потоків від багатих до бідних. У рамках цього підходу розглядаються інструменти заохочення незацікавлених верств населення переважно шляхом створення державних органів та інститутів, які б опікувались питаннями інклюзивності.

2. Соціалістично-орієнтований підхід, в рамках якого головною задачею є виділення дотацій групам, які потребують матеріальної допомоги в силу своєї незахищеності (люди з особливими потребами, діти-сироти, багатодітні сім'ї тощо). На нашу думку, такий підхід спотворює сутність інклюзивності, змішуючи акценти від заохочення до активної економічної співпраці широкого кола економічних контрагентів до перетворення населення на реципієнтів державної допомоги на постійній основі.

3. Інфраструктурний підхід, при якому ключовими принципами при побудові системи інклюзивного розвитку є безбар'єрність та всеосяжність, а стратегічними задачами – створення та розвиток суспільної інфраструктури з метою забезпечення сприятливих умов для активної економічної діяльності. Під суспільною інфраструктурою ми розуміємо систему освіти, фінансову інфраструктуру, логістичну інфраструктуру, інноваційно-технологічну, а також ІТ-інфраструктуру для активної економічної діяльності широких верств населення.

4. Підприємницький підхід, відповідно до якого інклюзивний розвиток в першу чергу полягає у розвитку нових інноваційних форм підприємницької діяльності, таких як соціальне підприємництво, гендерне підприємництво, тощо. За такого підходу передбачається, що цілі інклюзивного розвитку будуть досягнуті за допомогою ініціативного відповідального підприємництва шляхом відряхування частини прибутку на вирішення важливих суспільних проблем та декларування соціальних цілей у місії підприємства.

На нашу думку, глобальний масштаб проблем на вирішення яких націлена концепція інклюзивного розвитку, робить неможливим їх вирішення у рамках лише одного із перелічених підходів. Саме тому, на нашу думку, найбільш доцільним є комплексний підхід при розробці системи інклюзивного розвитку, який передбачає поєднання переваг усіх із перелічених підходів.

При цьому перші два підходи (державоцентричний та соціалістично-орієнтований) можна віднести до патерналістської моделі інклюзивного розвитку, а інфраструктурний та підприємницький – до ринкової моделі. На нашу думку, принципам інклюзивності як сутнісної протипаги екстрактивності більше відповідає ринкова модель інклюзивного розвитку.

Ні в якому разі не заперечуючи важливу роль держави при створенні системи інклюзивного розвитку, наголосимо, що її пріоритети у розбудові системи інклюзивного розвитку в першу чергу мають відповідати інфраструктурному підходу тобто концентрації на забезпеченні високого рівня всіх видів суспільної інфраструктури, які б дали змогу активно та ініціативно долучатися до економічної діяльності різним верствам населення та приймати участь у розподілі суспільних благ.

Висновки з проведеного дослідження. Представлено декомпозицію цілей інклюзивного розвитку, які мають бути не суперечливими та ставити собі за мету створення глобальної суспільної інклюзії. У відповідності до ролі держави у впровадженні інклюзивної системи розвитку запропоновано розрізнати дві можливі моделі інклюзивного розвитку – патерналістської та ринкової, показано відмінності між ними. Виділено ключові підходи щодо стратегічних цілей, інструментів та засобів забезпечення інклюзивного розвитку: державоцентричний, соціалістично-орієнтований, інфраструктурний та підприємницький. Наголошено на необхідності впровадження саме ринкової моделі інклюзивного розвитку, як більш відповідної сутності інклюзивності із використанням інфраструктурного та підприємницького підходів. Перспективи подальших досліджень пов'язані із розробкою та обґрунтуванням конкретних прикладних механізмів впровадження ринкової моделі інклюзивного розвитку в різних секторах української економіки

Список використаних джерел:

1. Romanko S.M. The principle of sustainable development in the use of natural resources. In: *Dynamika naukowych badan – 2013*: Proc. Int. Conf. Vol. 5. (Przemysl, Poland). P. 42–47.
2. The Growth Report Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6507/449860PUB0Box3101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 12.11.2020).
3. Інклюзія. СЛОВНИК.уа: [Веб-сайт]. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 12.12.2020).
4. Мартинчук О.В. Інклюзивне навчання як інноваційна форма організації навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку: фактори успішного впровадження. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди»*. 2013. № 29. С. 249–254.
5. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Київ: Наш формат, 2018. 440 с.
6. Darvas Zsolt, Guntram B. Wolf An anatomy of inclusive growth in Europe. URL: http://bruegel.org/wpcontent/uploads/2016/10/BP-26-26_10_16-final-web.pdf (дата звернення: 12.11.2020)
7. Прогнімак О.Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 187–197.
8. Федулова Л.І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку. *Економіка: реалії часу*. 2016. № 3 (25). С. 56–65.
9. Вдовічена О.Г. Інклюзивний розвиток – сучасна парадигма стійкого економічного зростання. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2018. Вип. 3. С. 17–29.

References:

1. Romanko S.M. The principle of sustainable development in the use of natural resources. In: *Dynamika naukowych badan – 2013*: Proc. Int. Conf. Vol. 5. (Przemysl, Poland), pp. 42–47.

2. The Growth Report Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6507/449860PUB0Box3101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed 12 November 2020).
3. Slovnyk.ua. Available at: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D1%96%D1%8F> (accessed 12 November 2020).
4. Martynchuk O.V. (2013) Inklyuzyvne navchannya yak innovacijna forma organizaciyi navchannya ditej z porushennyamy psyxofizychnogo rozvytku: faktory uspishnogo vprovadzhennya [Inclusive education as an innovative form of education for children with mental and physical disabilities: factors of successful implementation]. *Gumanitarnyj visnyk DVNZ "Pereyaslav-Xmelnyckogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Grygoriya Skovorody"*, vol. 29. pp. 249–254. (in Ukrainian)
5. Adzhemoghlu D., Robinson D. (2018) Chomu naciji zanepadajutj [Why Nations Fail]. Kyiv: Nash format. (in Ukrainian)
6. Darvas Zsolt, Guntram B. Wolf (2016). An anatomy of inclusive growth in Europe. Available at: http://bruegel.org/wpcontent/uploads/2016/10/BP-26-26_10_16-final-web.pdf (accessed 12 November 2020).
7. Proghnimak O.D. (2018) Inkljuzyvnyj rozvytok Ukrajinny: pereshkody vs perspektyvy [Inclusive development of Ukraine: obstacles vs perspectives]. *Ekonomichnyj visnyk Donbasu*, vol. 1, no 51, pp. 187–197. (in Ukrainian)
8. Fedulova L.I. (2016) Inkljuzyvni innovatsii v systemi sotsialnoekonomichnogo rozvytku [Inclusive innovations in the system of social and economic development]. *Ekonomika: realii chasu*, no. 3 (25), pp. 56–65. (in Ukrainian)
9. Vdovichen O.Gh. (2018) Inkljuzyvnyj rozvytok – suchasna paradyghma stijkogho ekonomichnogho zrostantnja [Inclusive development is the modern paradigm of sustainable economic growth]. *Visnyk Cherniveckogho torghoveljno-ekonomichnogho instytutu. Ekonomichni nauky*, vol. 3, pp. 17–29. (in Ukrainian)

E-mail: didukhsm@gmail.com